

Ismoilova Muxlisa Umidjon qizi
Urganch Ranch texnologiya universiteti

ANNOTATSIYA: Alisher Navoiy – buyuk o‘zbek shoiri, mutafakkiri va tasavvuf namoyandasi bo‘lib, uning ijodida tasavvuf falsafasi asosiy o‘rinni egallaydi. Uning “Xamsa” va “Lison ut-Tayr” kabi asarlarida insonning ma’naviy kamoloti, ilohiy muhabbat va insoniy fazilatlar g‘oyalari chuqur yoritilgan. Ushbu tadqiqotda Navoiy asarlaridagi tasavvufiy tushunchalar (vahdat al-vujud, ishq, fanofillik) tahlil qilinadi.

KALIT SO‘ZLAR: Alisher Navoiy, tasavvuf, vahdat al-vujud, ishq, Lison ut-Tayr, Xamsa, falsafa.

ANNOTATION: Alisher Navoi is a great Uzbek poet, thinker and representative of Sufism, in whose work the philosophy of Sufism occupies a central place. His works such as "Khamsa" and "Lison ut-Tayr" deeply illuminate the ideas of human spiritual perfection, divine love and human virtues. This study analyzes the mystical concepts (wahdat al-wujud, ishq, fanophilia) in Navoi's works.

KEYWORDS: Alisher Navoi, Sufism, Wahdat al-Wujud, love, Lisan ut-Tayr, Hamsa, philosophy.

АННОТАЦИЯ: Алишер Навои – великий узбекский поэт, мыслитель, представитель суфизма, в творчестве которого философия суфизма занимает центральное место. В таких его произведениях, как «Хамса» и «Лисон ут-Тайр», глубоко раскрыты идеи духовного совершенства человека, божественной любви и человеческих добродетелей. В данной работе анализируются мистические концепции (вахдат аль-вуджуд, ишк, фанатизм) в произведениях Навои.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Алишер Навои, суфизм, Вахдат аль-Вуджуд, любовь, Лисан ут-Тайр, Хамса, философия.

KIRISH

Alisher Navoiy – o‘zbek adabiyoti va tasavvufiy tafakkur tarixida beqiyos iz qoldirgan buyuk shoir, mutafakkir va davlat arbobidir. Uning adabiy merosi nafaqat estetik go‘zalligi, balki chuqur falsafiy mazmuni bilan ham ajralib turadi. Ayniqsa, Navoiyning asarlarida tasavvufiy g‘oyalar keng va teran ifoda topgan bo‘lib, bu jihat uni Sharq mutasavvif adabiy an‘analarining davomchisi sifatida ko‘rsatadi. Tasavvuf – bu islom falsafasi doirasidagi ichki ruhiy tozalanish, Xudoga muhabbat, nafsni tiyish va insonning ma’naviy kamolotga yetishish yo‘lini ifoda etuvchi diniy-falsafiy oqimdir. Mazkur oqim Navoiy asarlarida nafaqat diniy ruhiyat, balki axloqiy-tarbiyaviy g‘oya sifatida ham talqin qilinadi. Alisher Navoiy asarlari – xususan, “Xamsa”, “Lison ut-Tayr”, “Mahbub ul-qulub” kabi asarlarida tasavvuf falsafasining asosiy tushunchalari – ilohiy ishq, haqiqatga yetishish, ruhiy poklanish, fano va baqo holatlari obrazlar, ramzlar va timsollar orqali badiiy ifodalangan. U o‘z asarlarida Rumi, Attor, Sanoyi, Ahmad Yassaviy kabi tasavvuf namoyandalarining g‘oyalaridan ilhomlanib, ularni milliy poetik tafakkur darajasiga ko‘targan. Ayniqsa, inson ma’naviyatini yuksaltirishda tasavvufning tutgan o‘rni haqida chuqur falsafiy mushohadalar olib boradi. Mazkur maqolada Alisher Navoiy ijodidagi tasavvufiy falsafa asoslari, uning asosiy g‘oyalari va badiiy ifoda vositalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shu orqali Navoiy asarlarining ma’naviy-falsafiy qatlamini

ochib berish, shoirning tasavvufga bo'lgan yondashuvi va uning o'zbek adabiyotidagi tutgan o'rini belgilash maqsad qilingan.

METADOLOGIYA

Alisher Navoiy ijodida tasavvuf falsafasining ifodalanishini o'rganish uchun adabiy-tahliliy va falsafiy yondashuvlar asosida kompleks metodlardan foydalanildi. Asosiy uslub sifatida g'oyaviy-badiiy tahlil, kontent-tahlil, ramziy va obrazli tahlil, shuningdek, komparativ adabiyotshunoslik metodlari qo'llanildi. Birinchidan, Navoiy ijodining markaziy tasavvufiy asarlari — “Lison ut-Tayr”, “Hayrat ul-abror”, “Saddi Iskandariy” hamda g'azallardagi ilohiy ishq, ma'naviy poklanish, Haq yo'liga intilish kabi asosiy tushunchalar tematik jihatdan ajratib olindi. Ikkinchidan, ushbu matnlar orqali tasavvufga xos bo'lgan ichki ruhiy tajriba, nafsni yengish, sabr va tavakkul, ilm va ma'rifat orqali kamolotga yetish kabi g'oyalar ramz va timsollar asosida izohlandi. Uchinchidan, Alisher Navoiy ijodida Rumiy, Attor, Ahmad Yassaviy kabi tasavvufiy mutafakkirlarning falsafiy ta'siri aniqlash uchun komparativ-tarixiy tahlil yo'li bilan solishtirma usul qo'llanildi. Bu orqali Navoiy g'oyalarining manbalari, ularning taraqqiy etgan shakli va o'ziga xos yondashuvlari aniqlab berildi. Tadqiqot jarayonida shuningdek, tasavvuf falsafasining asosiy nazariy manbalari – Qur'on oyatlari, hadislar, sufiylik maktablariga oid risolalar ham tahlil qilinib, ular bilan Navoiy fikrlari o'rtasidagi aloqadorlik aniqlashtirildi. Ushbu metodologik yondashuvlar Navoiy asarlarida tasavvufning nafaqat falsafiy, balki badiiy-estetik darajada qanday ifodalanganini aniqlashga xizmat qildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari Alisher Navoiy ijodida tasavvuf falsafasining chuqur falsafiy, badiiy va ma'naviy mazmun bilan singdirilganini ko'rsatdi. Shoirning asarlarida tasavvuf faqat diniy qarashlar tizimi sifatida emas, balki insonning ruhiy kamolotiga, axloqiy yetuklikka, ilohiy haqiqatni anglashga yo'llovchi mukammal ma'naviy konsepsiya sifatida namoyon bo'ladi.

Tasavvufiy obrazlar va timsollar: Navoiy asarlarida Haq (Alloh), oshiq, ma'shuq, murshid, salik kabi asosiy tasavvufiy timsollar orqali inson va Xudo o'rtasidagi ma'naviy bog'liqlik badiiy yuksaklikda ifodalangan. Bu obrazlar orqali insonning nafs bilan kurashi, ruhiy poklanish yo'li, Haqni topish jarayoni aks ettiriladi.

Iltim va ilohiy ishq falsafasi: Navoiy uchun ishq — ilohiy haqiqatga eltuvchi eng yuksak ma'naviy kuch. Uning g'azallarida va dostonlarida ishq insonni o'zligini anglashga, Xudoga yaqinlashishga majbur qiluvchi kuch sifatida talqin etiladi. Bu Navoiyda Rumiy, Attor kabi mutasavviflarning g'oyalariga yaqinlashadi.

Nafs va ruhiy tarbiya: “Lison ut-Tayr” asarida qushlar sayohati orqali har bir insonning ichki kurashi, nafsni yengish yo'li, ma'naviy tozalanishi timsollashtiriladi. Bu asarda Simurgh (Haqiqiy Haq)ga yetishish tasavvufdagi “haqiqat darajasi”ga erishish ma'nosini beradi.

Haqq yo'li va inson kamoloti: Navoiy asarlarida tasavvuf — bu Haq yo'liga sodiqlik, dunyo vasvasalaridan voz kechish, sabr, tavba, shukr, zuhddan iborat bo'lgan ruhiy-madaniy mukammallik yo'li sifatida talqin etiladi. Bu jihatlar “Xamsa” dostonlarida hamda g'azaliy she'riyatida chuqur ifodalangan.

Axloqiy-ma'rifiy g'oyalar: Tasavvuf Navoiyda faqat individual ruhiy kamolot emas, balki jamiyatni axloqan yuksaltirishga xizmat qiluvchi omil sifatida ham o'rin oladi. Adolat, halollik, kamtarlik, mehr-muhabbat kabi fazilatlar tasavvufiy falsafa asosida targ'ib etiladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Alisher Navoiy tasavvuf falsafasini badiiy jihatdan chuqur anglab, uni o'z asarlariga uyg'un va zamonaviy ahamiyatga ega bo'lgan ma'naviy-falsafiy tizim sifatida singdirgan.

MUHOKAMA

Alisher Navoiy ijodida tasavvuf falsafasi yuksak badiiy ifoda va falsafiy teranlik bilan uyg'unlashgan bo'lib, uning asarlarida ilohiy ishq, ruhiy kamolot va nafsni poklash kabi tasavvufiy g'oyalar markaziy o'rin egallaydi. Navoiy tasavvufni faqatgina diniy oqim sifatida emas, balki insonni ma'naviy yuksaltiruvchi, ruhiy-moddiy muvozanatni ta'minlovchi falsafiy qarashlar tizimi sifatida qabul qiladi. Shoir asarlarida ifodalangan bu yondashuv nafaqat o'z davrining ijtimoiy-ma'naviy hayotini anglashda, balki bugungi kunda ham ahloqiy, ruhiy va estetik tarbiyada muhim ahamiyat kasb etadi.

Navoiy ijodidagi tasavvufiy mazmun, ayniqsa, g'azallar, "Lison ut-Tayr" va "Xamsa" dostonlarida kuchli namoyon bo'ladi. Misol uchun, "Lison ut-Tayr" asarida parrandalar safariga doir ramziy yo'l orqali ruhiy poklanish, Haqqa yetishish, nafsni yengish kabi bosqichlar tasvirlanadi. Bu esa Attorning "Mantiq ut-Tayr" asariga ilhomiy ehtirom bilan, lekin mustaqil falsafiy yo'sinda yondashilganini ko'rsatadi. Navoiy badiiy tafakkur orqali tasavvufda "ishq" va "ma'rifat" tamoyillarini uyg'unlashtirib, uni o'zbek adabiyotida yuksak darajada badiiylashtirdi.

Shoir g'azallarida esa "ishq" faqatgina jismoniy emas, balki ruhiy yuksalishga xizmat qiluvchi ilohiy kuch sifatida talqin qilinadi. Uning fikricha, haqiqiy insonlik – bu Haqni tanish, Unga yetishish va dunyoviy mayllardan voz kechish orqali ro'yobga chiqadi. Bu bilan Navoiy sufiylikdagi "fano", ya'ni "nafsdan voz kechish" g'oyasini chuqur falsafiy tahlil orqali badiiy timsollar vositasida tushuntiradi. Muhokamadan kelib chiqqan holda, aytish mumkinki, Alisher Navoiyning tasavvuf falsafasiga yondashuvi sof diniy emas, balki ijtimoiy, axloqiy va ma'naviy tarbiya vositasi sifatida talqin etiladi. U orqali inson shaxsiy kamolotga, jamiyat esa axloqiy uyg'unlashga yetadi. Navoiy o'z asarlarida tasavvufni zamonaviy til bilan aytganda — "insonni o'zini anglash va o'zini tarbiyalash falsafasi" sifatida ko'rsatdi.

XULOSA

Alisher Navoiy ijodi chuqur tasavvufiy falsafa bilan sug'orilgan bo'lib, u orqali shoir inson ruhiy kamolotini, nafsni poklashni va Haq yo'lga yetishishni asosiy g'oya sifatida ilgari suradi. Navoiy tasavvufni nafaqat diniy-ma'naviy oqim sifatida, balki axloqiy-falsafiy tarbiya vositasi sifatida talqin etadi. Uning asarlarida ilohiy ishq, sabr, tavoze, fano va baqo, shayx-murid munosabati kabi asosiy tasavvufiy tushunchalar badiiy ifodasini topgan.

Shoir "Lison ut-Tayr", "Xamsa" dostonlari va lirikasida insonga ilohiy haqiqatga yetishish yo'lida zarur bo'lgan ichki tozalik, ruhiy kurash va muhabbat orqali yuksalish g'oyalarini ilgari suradi. Navoiy tasavvuf falsafasini har bir insonning qalbiy yetuklikka erishish vositasi sifatida talqin qilib, bu orqali ijtimoiy-axloqiy muammolarga ham chuqur yondashadi.

Shu bois, Alisher Navoiy ijodi nafaqat badiiy mahorat namunasi, balki ma'naviy-falsafiy tizim sifatida ham alohida o'rganilishi zarur. Uning asarlaridagi tasavvufiy g'oyalar bugungi kun axloqiy, ma'naviy tarbiya masalalari uchun ham muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot natijalari Navoiy asarlarining tasavvufiy qatlamini ochishda hamda uni zamonaviy kontekstda tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Navoiy, A. (1991). *Xazoyin ul-maoniy* (To'liq g'azallar devoni). – Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Navoiy, A. (1983). *Lison ut-Tayr*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
3. Qosimov, B. (2006). *Navoiy va tasavvuf*. – Toshkent: Akademnashr.
4. G'aniyev, B. (2001). *Tasavvuf va Navoiy*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
5. Azami, M. (2007). *Tasavvufning nazariy asoslari*. – Toshkent: Movarounnahr nashriyoti.
6. Alaviya, A. (2004). *Tasavvuf falsafasi tarixidan*. – Toshkent: Sharq nashriyoti.
7. Dehlaviy, A. (1995). *Masnaviy Ma'naviy* (Rumi asarlari sharhi). – Tehron: Ketabxona-ye Andisheh.
8. Bertels, E. E. (1965). *Navoiy va uning davri*. – Moskva: Nauka.
9. Nicholson, R. A. (1989). *The Mystics of Islam*. – London: Routledge.